

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1999 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2000

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1999

VILNIUS 2000

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1999

VILNIUS 2000

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo Universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus Universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-33-0

© Lietuvos istorijos institutas, 2000

© Straipsnių autoriai, 2000

MŪSŲ JUBILIATAI

ETNOLOGEI ANGELEI VYŠNIAUSKAITEI – 80

1999 m. gegužės 15 d. Lietuvos nacionaliniame muziejuje paminėtas profesorės habilituotos daktarės Angelės Vyšniauskaitės 80-mečio jubiliejus. Garbingo jubiliejaus proga jubiliatę sveikino kolegos, mokiniai ir artimieji.

Monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas sakė, kad asmeniniame gyvenime ir visuomeninėje veikloje ji pirmenybę teikė dvasinėms vertybėms. Išstudijavusi ir suvokusi lietuvių tautos dvasinio lobyno prasmę bei grožį, A. Vyšniauskaitė savo gyvenimą atidavė tam, kad atskleistų tuos lobius kitiems.

Jos pastarųjų penkerių metų gyvenimo tarpsnį užpildė kūryba ir visuomeninis darbas: yra Lietuvai pagražinti draugijos pirmininko pavaduotoja, šios draugijos Visuomenės dvasingumo ir dorovės ugdymo sekcijos vadovė. Draugijos atstovai reiškė padėką jubiliatei už aktyvią veiklą.

Nuo 1996 m. A. Vyšniauskaitė yra Lietuvos nacionalinio muziejaus Etnografijos skyriaus rengiamo „Lietuvos etnografijos žodyno“ bendraautorė ir konsultantė. Muziejaus direktorė Birutė Kulnytė sveikino profesorę ir dėkojo už talką.

A. Vyšniauskaitė jau daug metų yra Vilniaus miesto savivaldybės Pavadinimų komisijos narė, šiuo metu rengiamos Mažosios Lietuvos enciklopedijos bendraautorė ir konsultantė, taip pat Lietuvos Respublikos Seimui rengto Lietuvių etninės kultūros valstybinės globos įstatymo grupės narė.

1997 m. A. Vyšniauskaitė dalyvavo savo paskutinėje Lietuvos kraštotyros draugijos suorganizuotoje ekspedicijoje gimtosiose Prienų r. Veiverių ir Skriaudžių apylinkėse. Už išmintingą žodį ir pavyzdį jaunimui profesorei nuoširdžiai dėkojo draugijos

pirmininkė Irena Seliukaitė ir įteikė LR kultūros ministro Sauliaus Šaltenio padėkos raštą. Jubiliatę sveikino Lietuvių katalikų mokslo akademijos atstovai. Karaliaus Mindaugo kolegijos atstovas padėkojo A. Vyšniauskaitei už pilietinį charakterį. LR aplinkos ministras Danius Lygis įteikė A. Vyšniauskaitei padėkos ir sveikinimo raštą.

Už bendradarbiavimą A. Vyšniauskaitei dėkojo „Gimtinės“ ir „Tėviškės gamtos“ mėnraščių, „Liaudies kultūros“ žurnalo redakcijos, už doktorantų ugdymą – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, Lietuvos muzikos akademijos, Vilniaus universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto atstovai.

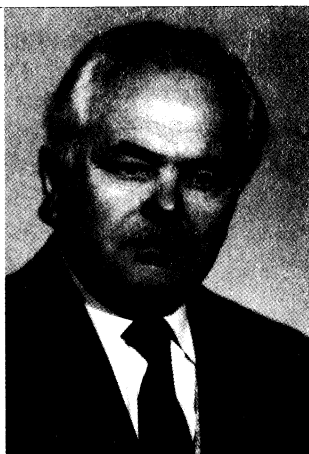
1996 m. A. Vyšniauskaitė už nuopelnus puoselėjant lietuvių etninę kultūrą apdovanojama Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino IV laipsnio ordinu. 1998 m. jos mokslinė ir visuomeninė veikla įvertinta valstybine dr. Jono Basanavičiaus premija.

Jubiliatė, kaip baltai pražydėjusi obelis, tebeduoda gražius vaisius, – sakė Lietuvos liaudies kultūros centro direktorius Juozas Mikutavičius. Sveikindamas profesorę, pristatė šio centro išleistą A. Vyšniauskaitės naują knygą „Lietuvio namai“ (Vilnius, 1999).

Sveikinimo telegramas ir laiškus atsiuntė A. Vyšniauskaitę pažįstantys ir gerbiantys žmonės: Pakruojo ir Šakių merijų, Šakių r. savivaldybės Kultūros skyrius, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Lietuvai pagražinti draugijos rajonų skyrių, respublikos kraštotyros muziejų darbuotojai, kraštotyrininkai.

Iškilmės baigėsi Lietuvos nacionalinio muziejaus kolektyvo svečiams surengtomis vaišėmis.

Laura Piškinaite-Kazlauskienė

AKADEMIKUI
PROF. VYTAUTUI MERKIU I – 70

Profesorius Vytautas Merkys pusiau juokais, pusiau rimtai yra išsitaręs, jog jo apsisprendimą pasirinkti istorijos tyrinėtojo dalį nulėmė vaikystėje tėviškės laukuose rastas akmeninis kirvukas. Radinys, tąkart žadinęs vaiko vaizduotę, norą daugiau sužinoti apie jį pagaminusius žmones ir jų gyvenimus, Profesoriaus žodžiais, ir užvertė istoriko naštą. Žvelgiant iš šalies, nešama ji itin lengvai, bet su didele atsakomybe ir pagarba darbui, virtusiam gyvenimo būdu. Nuo pat mokslinės veiklos pradžios prioritetą teikiančio istorijos mokslui, o ne ideologinėms jo peripetijoms, intensyviai dirbančio Profesoriaus vardas jau seniai yra tapęs profesionalumo simboliu. Tolerancija, igimtas kuklumas, jautrumas ir kartu begalinis tvirtumas, lygiai taip pat kaip

sugebėjimas kitų darbuose pirmiausia pastebėti tai, kas yra teigiama, net ir nepateisinant poelgio jokiū būdu nežeminti asmens, bet ieškoti nederamo elgesio priežasčių, altruistiškas dalijimasis žiniomis ir idėjomis, imponavo ir imponuoja ne tik Profesoriaus kolegoms ir gausiam mokinių būriui.

Vytautas Merkys gimė 1929 m. gegužės 5 d. Kupiškio krašte, Skapiškio valsčiaus Čivų kaime, pagal to meto administracinį padalijimą priklausiusį Rokiškio apskričiai, vidutinių ūkininkų Marijonos ir Juozo Merkių šeimoje. 1937 m. pradėjo mokytis Skapiškio Geležinkelio stoties pradžios mokykloje, kurią baigė 1940 m. Tais pačiais metais savarankiškai pasiruošęs įstojo į penktą Skapiškio progimnazijos klasę. Prasidėjus karui, ši mokykla buvo uždaryta, todėl teko persikelti į Kupiškio gimnaziją. 1946 m. ją baigė, gaudamas Kupiškio vidurinės mokyklos brandos atestatą. Jau pradinėse klasėse paaiškėjo, kad mokinuko smalsumo toli gražu nepatenkina privaloma programa ir vadovėliai. Atsakymų į tolydžio kylančius klausimus apie svečius kraštus, jų gyventojus neretai tekdavo ieškoti pačiam. Taip dar Skapiškyje pamėgtas mokyklos bibliotekoje buvusias nuotykių knygas netruko pakeisti istorinės apysakos bei romanai, atvėrę vartus į slėpiną praeities pasaulių karalystę.

Noras kuo daugiau sužinoti anksti subrandino kryptingą naujos informacijos paieškos poreikį. Rūpėjo išsiaiškinti, ne tik kas ir kada vyko, bet ir kokios buvo vieno ar kito įvykio ar reiškinio priežastys. Istorijos studijos tam bene geriausiai tiko. Atrodo, dvejonų dėl specialybės pasirinkimo neturėjo kilti. Tačiau ankstyva tėvų mirtis (1941 m. motinos ir 1946 m. tėvo) privertė gerokai pasvarstyti. Vis dėlto naujų žinių troškimas buvo stipresnis už sunkumus, ir 1946 m. rudenį septynioliktus įpusėjęs vaikinukas įstojo į Vilniaus universitetą studijuoti istorijos. Netrunka paaiškėti, kad ryžtas pasiteisino su kaupu, nes paskaitas tenka lankyti ir dalyvauti seminaruose pas iškiliausius to meto istorikus profesorius Igną Jonyną ir Konstantiną Jablonskį. Įsitraukia į studentų mokslinio būrelio veiklą ir tampa vienu iš aktyviausių jo narių: rašo referatus, skaito pranešimus studentų mokslinėse konferencijose. Šiame būrelyje, matyt, ir patirtas mokslinio tyrinėjimo teikiamas džiaugsmas. Dar studijuodamas viename iš universiteto studentų laikraščio 1950 m. balandžio mėn. numerių paskelbia straipsnelį pavadinimu „Kaip aš rašiau darbą konferencijai“, kuriuo ir buvo padaryta pradžia nūnai prie pusės tūkstančio artėjančiai Profesoriaus darbų bibliografijai (žr. Vytautas Merkys. Bibliografinė rodyklė 1950–1999. Parengė A. Katilius, R. Strazdūnaitė, I. Tumelytė, *Praeities baruose*, Vilnius, 1999, p. 23–60).

1951 m. pavasarį V. Merkys baigė studijas ir paskyrimą gavo į Istorijos ir teisės institutą. Tačiau į Institutą dar prieš studentams įteikiant diplomus jau buvo atėjęs raštas, kuriame nerekomenduojama siunčiamo diplomanto įdarbinti. V. Merkys pradėjo dirbti Istorijos-revoliucijos muziejuje ir kitais metais įstojo į neakivaizdinę aspirantūrą prie Instituto. Muziejuje spėjo užsirekomenduoti kaip iniciatyvus, kūrybiškas, bet politiniu atžvilgiu nepatikimas. Kai po poros metų dėl Stalino mirties politinei įtampai šiek tiek atlėgus V. Merkys 1953 m. rudenį buvo priimtas į Institutą, gavo iš muziejaus direktoriaus ir partinės organizacijos sekretoriaus pasirašytą charakteristiką, kurioje teigiama,

jog buvęs darbuotojas: „V političeskom otnošenii polnym dovieriem so storony rukovodstva muzieja nie polzovalsia i triebujet boleje glubokoj provierki“. Žvelgiant iš laiko perspektyvos galima tik spėlioti, kiek reikėjo jėgų nepalūžti, likti ištikimam savo principams, išsaugoti tėvų įdiegtas vertybines nuostatas ir siekti užsibrėžto tikslo. Iš neakivaizdinės aspirantūros perėjęs į stacionarą, V. Merkys per porą metų ją baigė ir, parašęs darbą, 1957 m. spalio mėnesį apgynė disertaciją, įgydamas istorijos mokslų kandidato laipsnį. Jauno mokslininko mokslinės veiklos pradžia sutapo su laikotarpiu, kai istorijos, kaip ir kitų humanitarinių mokslų, tyrimai buvo įsprausti į ideologinius rėmus mokslinei istorijos problemų analizei paliekant vis mažiau vietos, o Lietuvos praeities tyrinėjimus apskritai laikant nereikalingais. Tačiau ir tuo metu Institute buvo žmonių, kurie profesionaliu darbu siekė apsaugoti istoriją nuo ideologinės propagandos tarnaitės vaidmens. Vienas iš jų – akad. Konstantinas Jablonskis, tapęs sektinu mokslininko pavyzdžiu ne tik V. Merkiui, bet ir maždaug tuo pačiu metu Institute dirbti pradėjusiems jo bendrakursiams Leonui Mulevičiui, Mečislovui Jučiui, keleriais metais vėliau universitetą baigusiam Antanui Tylai. Jauniesiems kolegoms imponavo ne tik akademiko darbų profesionalumas, bet ir kūrybinės nepriklausomybės siekis, tam tikra vidinė laisvė, įgyta mainais už aukštus postus, į kuriuos turėjo teisę pagal turimą patirtį ir kvalifikacijas. K. Jablonskio tyliai deklaruota akademinė laisvė, suvokta visų pirma kaip pareiga, kaip intensyvus darbas profesionaliai tyrinėjant Lietuvos istoriją, ryškia gija eina ir per V. Merkio mokslinę ir mokslinę organizacinę veiklą.

Pradėjęs dirbti Institute ir gavęs tirti Vilniaus darbininkų judėjimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje (tai buvo ir pirmosios disertacijos tema), V. Merkys savo tyrinėjimus išplėtė ir ėmėsi analizuoti visą XIX a. pramonės raidą, gilintis į gyventojų socialinės struktūros pokyčius. Septintojo dešimtmečio pabaigoje išleistoje gausiais archyviniais šaltiniais paremtoje monografijoje „Lietuvos pramonės augimas ir proletariato formavimasis XIX amžiuje“ V. Merkys, atskleidęs ekonomikos daugiasanklodiškumą, įrodė, jog to meto Lietuvoje prioritetą teko ne stambiajai pramonei, bet smulkiajai pramonei gamybai. Už šį darbą 1969 m. V. Merkiui buvo suteiktas istorijos mokslų daktaro laipsnis. Netruko paaiškėti, kad V. Merkys linkęs plėsti tyrinėjimų lauką imdamasis temų, kurių to meto sąlygomis rekomenduojamomis tikrai nepavadinsi, būtent lietuvių nacionalinio judėjimo ir kultūros istorijos. Atvirai lyg ir nekonfrontuodamas su esama ideologija (beveik visuose tuo metu rašytuose tekstuose cituojami „privalomi klasikai“), pernelyg nedeklaruodamas savo pažiūrų, V. Merkys sugebėjo fundamentaliose studijose išsamiai išanalizuoti lietuvių demokratinės tautos susidarymo procesą, konceptualiai išnagrinėti spaudos draudimo laikotarpį. Ir nenusižengti istorinei tiesai. Nūnai sunku patikėti, kad aštuntojo dešimtmečio pabaigoje – devintojo pradžioje V. Merkys parašė ir išleido dvi monografijas tam laikotarpiui lojaliais pavadinimais: „Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (iki 1904 m.)“ (1978), „Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“ (1982), kurių tyrimo objektas yra lietuvių spaudos draudimas ir pasipriešinimas jam. Ši tema pratęsta studijoje „Knygnešių laikai 1864–1904“, išleistoje 1994 m. jau be ankstesnėse knygose buvusio, Profesoriaus žodžiais, maskuojančio ideo-

loginio šydo. Ideologinių frazių išbraukinėti nereikėjo, nes jų paprasčiausiai nebuvo, 1991 m. pakartotame papildytame knygos „Simonas Daukantas“ leidime, kuri pirmą kartą išleista dar 1972 m. Sovietiniais metais išleisti ir trys V. Merkio parengti Daukanto raštų tomai, prof. Igno Jonyno ir akad. Konstantino Jablonskio raštai. Tais laikais buvo surinkta ir medžiaga knygnešių enciklopediniam žinynui, kuris išleistas 1994 m. pavadinimu „Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904“. Šio kapitalinio veikalo pratarmėje glausta fraze Profesorius nusako jo atsiradimo aplinkybes: „Šį darbą rašiau gana ilgai, iš pradžių nevisiškai viešai, priebėgomis tarp kitų paskirtų darbų ir įpareigojimų“. Taip pat „priebėgomis“ gilintasi į Motiejaus Valančiaus veiklą, 1972 m. parengta ir lituanistinės bibliotekos serijoje išleista Valančiaus „Žemaičių vyskupystė“. Ne vieną dešimtmetį kaupta medžiaga apie šį iškilų Žemaičių vyskupijos ganytoją, įnešusį svarų indėlį į tautinį lietuvių tautos atgimimą, apibendrinta sintetinėje studijoje „Motiejus Valančius. Tarp katalikiško universalizmo ir tautiškumo“.

Šią visų lauktą monografiją gražiai papildė Profesoriaus parengta Motiejaus Valančiaus ganytojiškų laišku publikacija.

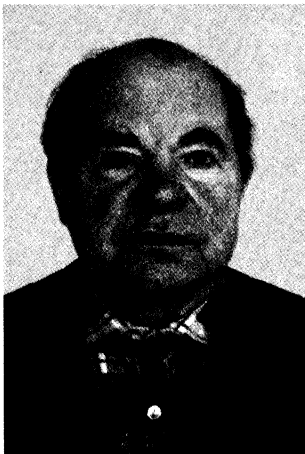
Atskirą Profesoriaus darbų barą sudaro XIX a. istorijos sintezės akademinuose Lietuvos istorijos leidiniuose ir Lietuvos istorijos vadovėliai mokykloms, rašyti kartu su bendraautorais. Nors, pasak Profesoriaus, iš vadovėlių rašymo buvę daugiau vargo negu naudos, nes Maskvos pedagogikos akademijos ir kiti tikrintojai nuolat kritikuodavo už per menką jų aktualumą.

Erudicija, filosofinis mąstymas, įgimta žodžio pajauta ir gebėjimas suprantama kalba aiškinti sudėtingus dalykus lemia, kad V. Merkio knygos skaitomos ir jų laukia ne tik istorikai specialistai. Nūdienos Lietuvos istorijos mokslą sunku būtų įsivaizduoti be V. Merkio. Ir ne tik dėl konceptualių Profesoriaus XIX a. Lietuvos istorijos tyrinėjimų. Ne mažiau svarus V. Merkio įnašas į Lietuvos istorijos mokslo organizavimą, pagrindinių tyrimo kryptių formavimą. Keliolika metų – 1972–1986 m. – Profesorius vadovavo Instituto Kapitalizmo istorijos skyriui. Buvę bendradarbiai dar ir dabar su nostalgija prisimena vyravusią V. Merkiui vadovaujant skyriuje kūrybinę atmosferą. Tačiau tuometinei Instituto vadovybei Profesoriaus darbai ir pelnytas autoritetas buvo labai neparankūs. Partinei nomenklatūrai kliuvo ir metai iš metų V. Merkio kadry įskaitos lape rašomas žodis „nepartinis“. Įgriusį gana rafinuotoms intrigoms, Profesorius apsisprendė išeiti ir 1986 m. balandį pradėjo dirbti Ekonomikos institute Liaudies ūkio ir ekonominės minties skyriaus vadovu. „Tremtis“ netruko ilgai, nes 1987 m. gruodį V. Merkys buvo išrinktas Lietuvos istorijos instituto direktoriumi. Vadovauti Institutui Profesorius atėjo turėdamas labai konkretų ir aiškiai suformuluotą tikslą: „Išvaduoti istorijos mokslą iš konjunktūrinių, politinių ir ideologinių varžtų, iš konjunktūrinio propagandisto vaidmens, grąžinti istorijos mokslo autoritetą ir mokslo funkcijas“. 1992 m. atsisakęs Instituto direktoriaus pareigų, Profesorius keletą metų buvo Instituto Tarybos pirmininku, ne tik savo tyrinėjimais, bet ir organizaciniu darbu reprezentuodamas, o neretai ir gindamas profesionalaus Lietuvos istorijos mokslo pozicijas.

Istorija yra mokslas, kurio raida negalima be naujos informacijos – nuostata, kurios Profesorius nuosekliai laikosi tiek rašydamas savo tekstus, tiek redaguodamas kitų. Profesoriaus darbų bibliografijos (žr. min. knygą „Praeities baruose“) skyrelį „Redaktorius, redakcinės kolegijos narys“ sudaro per pusę tūkstančio pozicijų. Daug metų vadovauja akademinį leidinių „Lietuvos istorijos metraščio“ ir „Lituanisticos“ redakcinėms kolegijoms. 1999 m. pavasarį atsisakęs Instituto Tarybos pirmininko pareigų, Profesorius ir toliau intensyviai dirba ir yra vienas produktyviausių Lietuvos istorijos mokslo akademinės bendruomenės narių. Kasmet sparčiai didėja V. Merkio vadovujamų doktorantų skaičius.

Gražios sukakties proga Profesoriumi linkėdami stiprios sveikatos ir kūrybingų metų nešant vaikystės radinio – akmeninio kirvuko – užverstą istoriko našta, kolegos ir mokiniai taip pat linki naujų placių barų Lietuvos istorijos tyrinėjimuose.

Aldona P r a š m a n t a i t ė

ISTORIKUI RIMANTUI JASUI SUKAKO 70 METŲ

1999 m. birželio 1 d. istorikui Rimantui Jasui sukako septyniasdešimt metų. Nelinksmos jam buvo šios sukaktuvės – išvakarėse R. Jasui padaryta dar viena akies operacija. Prieš ketverius metus prasidėjusi kova su negalia trukdo baigti Lietuvos istorijos mokslui ir visuomenei svarbius istoriografijos ir istorijos populiarinimo darbus.

Rimantas J. Sas gimė 1929 m. birželio 1 d. Šiaulių mieste, geležinkelininko šeimoje. Tėvas Vincas J. Sas – siaurųjų geležinkelių tarnautojas, mama Julė (buv. Jovaišaitė). J. Sas giminės šaknys – Šiliškių kaime, netoli Papilės (Šiaulių aps.). Miestelyje stovinčio paminklo lietuvių istoriografijos patriarchui Simonui Daukantui papėdėję būta ir jauno Rimo, lankantis pas gimines.

R. J. Sas vaikystės metai sutapo su Lietuvos Respublikos sparčios raidos laikotarpiu. Nepriklausomoje Lietuvoje, atsispyrus pasaulinės ekonominės krizės negandoms, stiprėjo ir plėtėsi ūkininkų vidutiniokų sluoksniš, daugėjo pramonės įmonių, buvo tiesiami geležinkeliai, plentai ir vieškeliai, augo ir gražėjo ne tik Kaunas, bet ir kiti miestai, kilo juose nauji mokyklų pastatai. Tačiau Lietuvai nepavyko išvengti su Antrojo pasaulinio karo kataklizmais susijusių nelaimių, palietusių beveik kiekvieną šeimą. Dviejų dešimtmečių lietuvių tautos ir kartu su ja vienoje valstybėje gyvenusių kitų tautinių bendruomenių pastangų vaisius netrukus naikino okupantai, vertę perrašinėti ir Lietuvos istoriją.

Būsimam istorikui R. Jasui pradžios mokyklos penktąjį skyrių teko lankyti 1940–1941 m. jau sovietinės okupacijos metais Panevėžyje (4 skyrius baigė Utenoje, kur iki 1940 m. rudens Rimanto tėvas buvo geležinkelio stoties viršininkas). Paauglio akimis matė šiurkščiai sovietizuojamos Lietuvos mokyklos pokyčius, dėl kurių vietoj nepriklausomos Lietuvos simbolių ant klasių sienų atsirado bolševikų vadų portretai, o buvusias valstybines ir religines šventes išstūmė atėjūnų primesta ir privaloma „Gegužės pirmoji“, „Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos“ metinių šventė ir kitos bolševikų ideologijai tarnaujančios „privalomos“ manifestacijos ir renginiai, įvairios „soclenktnės“.

Baigus penktąjį skyrių, tolesnė „gyvosios istorijos pamoka“: į Panevėžį įžygiavo vokiečių vermachtas, ir prasidėjo nacių okupacija, atnešusi ne tik daug tragedijų, bet ir su karo veiksmais susijusių sugriovimų, gaisrų, civilių žmonių egzekucijų. O prieš pat Vokietijos – Sovietų Sąjungos karą į paauglio atmintį įsirėžė įvykiai ir vaizdai, susiję su Lietuvos gyventojus pribloškusiais masiniais 1941 metų birželio trėmimais, kurių aukomis buvo ir geležinkelininkų šeimos, dar neseniai kartu mokęsi bendraklasiai, taip pat mokytojai.

Gera atmintis, polinkis į humanitarines disciplinas ir darbštumas leido Rimantui Lietuvai tragiškais nacių okupacijos metais Panevėžio berniukų gimnazijoje be didesnių pastangų ne tik puikiai mokytis, bet ir perskaityti daugybę knygų. Gerai išmoko vokiečių kalbą. Tuomet ir vėliau lengva buvo per lietuvių ir lotynų kalbos pamokas. Ir kitiems dalykams namuose ruošti mažai reikėjo – atsimindavo, ką pasakodavo mokytojai. Todėl daug laiko likdavo ir kultūriniais renginiams, kurių Panevėžyje padaugėjo į nacių okupacijos pabaigą. Rimanto mama dainavo M. Karkos vadovaujamame chore, kurio koncertų jaunuoliui teko klausytis. Didelį įspūdį darė Panevėžio dramos teatro, įsteigto J. Miltinio su bendražygiais, spektakliai. Dažnai eidavo į kino teatrus (jų nacmečiu Panevėžyje buvo trys), nes moksleiviams bilietai į kino filmus buvo pigūs.

1941–1944 m. – Lietuvos moksleivijos paspartintos brandos metas. Po jo laukė sunkūs išbandymai. Rimantui jie prasidėjo dar naciams šeimininkaujant Lietuvoje. Tėvas pareigūnas, geležinkelininkas, nepriklausomybės metų aktyvus Šaulių sąjungos narys, per plauką išvengęs arešto (šeima – tremties) per pirmąją sovietinę okupaciją, turėjo trauktis į Vakarus grįžtant į Lietuvą bolševikams. Mama liko su senyvais savo tėvais Lietuvoje. Rimantas taip pat pasiliko gimtajame krašte dėl mamos.

Panevėžyje dar gyveno iki 1945 m. rudens. Bet kai prasidėjo ir moterų suėmimai, o sovietiniai saugumiečiai pradėjo ieškoti Rimanto mamos, apie ką pasakė kaimynai, abu išsikėlė į Klaipėdą. Čia 1948 m. buvo baigta gimnazija.

Ypač skaudūs Rimantui buvo 1948 metai. Sovietiniai „nuodėmių ieškotojai“ į Sibirą ištrėmė mamą su jos tėvais. Atsitiktinai Lietuvoje likusiam Rimantui vidurinės mokyklos mokslus jau teko baigti likus vienišam. Tuomet ir vėliau sunkiais gyvenimo momentais daug padėjo tėvo brolis Juozas Jاسas, žymus Lietuvos agronomas, turėjęs, pasak R. Jaso, daugeliui nepriklausomos Lietuvos subrandintų inteligentų būdingą tradicinį polinkį padėti gabiems giminaičių ar pažįstamų žmonių vaikams siekti mokslo ir „išeiti į žmones“.

Tačiau kasdieniniuose dalykuose teko pasikliauti savo jėgomis. Kelerius metus kelias į aukštąją mokyklą buvo užkirstas – ten reikalavdavo charakteristikų. O kokią charakteristiką iš ideologinio „švarumo“ sergėtojų galėjo gauti R. J. J. Ne vieną mėnesį teko būti be pastovesnio pragyvenimo šaltinio. Užsimiršti kartais padėdavo knygos ir bibliotekų skaityklos. Turėjo skaitytojo bilietą į Vilniaus universiteto biblioteką. Čia, skaitykloje, net parašė vienai studentei istorikei diplominį darbą apie rusų dekabristus. Šis gyvenimo epizodas irgi turėjo įtakos vėliau pasukant istoriko keliu. Studijų metais ir iki jų dirbo sekretoriumi (nuo 1950 m.) Lietuvos SSR dailininkų sąjungoje, kur teko bendrauti su įvairiais įdomiais žmonėmis. Be to, atsvara negandoms ir neteisybei bei sovietinėms „keistenybėms“ buvo su istoriniais įvykiais susijusios Vilniaus gatvės ir turistinės išvykos. Tad gal neatsitiktinai buvo lemta Rimantui nespėti sutvarkyti savo „problemiškų“ dokumentų į lituanistines studijas ir galiausiai tapti studentu istoriku.

Išsilgtų studijų metai R. J. J. prabėgo labai greitai. Vilniaus universitetą baigė 1957-aisiais. Tais pačiais metais iš Sibiro tremties sugrįžo mama. Tačiau tėvų „nuodėmės“ turėjo įtakos ir vėliau. Vis dėlto 1957 m., tais R. J. J. lemtingais ir laimingais metais, tuometinis Istorijos instituto direktorius J. Žiugžda, išvelgęs potencialias jauno istoriko galimybes, priėmė į savo vadovaujamą mokslo įstaigą.

Jau 1959 m. buvo išleista R. J. J. knyga „Didysis prūsų sukilimas“, papildžiusi mūsų istoriografiją apie kryžiuočių pavergtą bei iš dalies sunaikintą ir nutautintą prūsų tautą. Šioje knygoje atspindėta prūsų sukilėlių vado Herkaus Manto asmenybė tapo ne tik istorijos mokslo reiškiniu, bet ir vėliau rašytojų ir kitų menininkų sukurtų kūrinių herojumi, kuris kaip oras buvo reikalingas ideologiškai „sterilizuojamai“ sovietinės Lietuvos visuomenei kompartijos sekretorių keiksnojamą „kunigaikščių kulto“ „nuvainikavimo“ dešimtmečiais.

1964 m. išleistoje kolektyvinėje monografijoje „Lietuvių karas su kryžiuočiais“ R. J. J. nušvietė Lietuvos valstybės, prūsų, jotvingių ir žiemgalių kovą su Kryžiuočių (Vokiečių) ir Livonijos ordinų agresija po Saulės mūšio (1236) iki XIII a. pabaigos.

Mokslininkas taip pat atkakliai dirbo prie kitų laikotarpių ir temų. Ypač daug energijos ir laiko pareikalavo istorinių šaltinių rengimas spaudai. R. J. J. parengė dokumentų rinkinio „Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais“ antrąją dalį (skirtą XVIII a.), kuriam šaltinių tekstus surinko kartu su Jurgiu Orda. Šis istorinių šaltinių rinkinys (592 p.) buvo išspausdintas 1961 m. O trijų knygų serijos trečioji dalis (skirta 1795–1844 m. laikotarpiui), sudaryta kartu su Mečislovu Juču, buvo išleista 1968 m. Taip pat iš lenkų kalbos į lietuvių kalbą išvertė XIX a. pradžios Jono Goštauto beletrizuotus atsiminimus (leidinyje „Ponas Teisėjaitis, arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“, 1967).

Deja, tais pačiais 1968 m. R. J. J. paliko Istorijos institutą. Iškart po universitetinių studijų prie šaltinių publikavimo darbo pasodintas istorikas taip ir neprisitaikė prie kai kurių akademinėje sistemoje egzistuojančių rutininių dalykų, susijusių su individualių planų kaita, ataskaitų specifika ir kt. Rimantas nemokėjo dirbti nekrupščiai, neatiduo-damas istorijos mokslui viso savęs. Daug laiko sugaišdavo prie planinių darbų, kurie

ypač sudėtingi yra tiriant lotynų, lenkų, vokiečių ar senąją slavų kalbą parašytus rankraštinius tekstus. Vis neužtekdavo laiko pabaigti tuomet kandidatine disertacija vadinto darbo apie 1794 m. sukilimą Lietuvoje. Tam trukdė ir nemokėjimas atsakyti parašyti vieną ar kitą prašomą mokslo populiarinimo straipsnį visuomenei svarbia tema ar pabūti gidu ekskursijoje po lietuviams brangios praeities paminklais Karaliaučiaus (Kaliningrado) srities piliavietes ir žymias vietas ar po Lydos–Naugarduko–Krėvos–Nesvyžiaus regioną.

Vis dėlto 1968 m. posūkį profesinėje veikloje lėmė brežnevizmo doktrina, pakeitusių „chruščiovinio atlydžio“ nuostatas kadru politikoje, taikymas vadinamuosiuose ideologiniuose moksluose ir jų institucijose. Tai iškart buvo pritaikyta ir naujojoje darbovietėje – Mokslų akademijos Centrinėje bibliotekoje, į kurią buvo pervestas iš Istorijos instituto. „Pavedimo“ metu R. Jasui buvo siūlomos Retų spaudinių skyriaus vedėjo pareigos, kuriose istorikas tikėjosi užbaigti studiją apie 1794 m. sukilimą. Tačiau profesionaliam rankraščių specialistui ir tyrinėtojiui teko pasitenkinti bibliografo pareigomis. Tad kruopštų istoriką, dirbusį Rankraščių skyriuje, užgulė įvairiausių tvarkomų fondų rankraščių aprašymo normos. O dalį laisvalaikio skirdavo drauge su kitais istorikais rengiamiems leidiniams, išleistų knygų recenzijoms ir mokslo populiarinimo straipsniams.

Tarp to laikotarpio R. Jaso vertingiausių darbų – 1971 m. „Vagos“ leidykloje išleistoje knygoje, pavadintoje „Lietuvos metraščių“, išspausdinta Bychovco kronika. Šį svarbų Lietuvos istorijai šaltinį išvertė, jam įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jisas. Vien ši knyga rodo itin aukštą profesionalumo lygį. Kartu su Liudu Truska parengė 1972 m. leidinį apie 1790 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymą, didelės apimties straipsnį apie LDK užsienio prekybą 1785–1792 m. (irgi su L. Truska, 1970 m. publikacija).

Nuo 1976 m. sausio iki 1979 m. sausio mėn. R. Jisas dirbo tuometinėje Vyriausiojoje enciklopedijų redakcijoje. Čia po įtempto „konvejerinio“ darbo su labai glaustais informatyviais straipsniais, kurių didelę dalį neretai reikėjo beveik ištiesai parašyti vietoj įteikto autoriaus teksto pačiam redaktoriui, nebelikdavo laiko savo pamėgtoms temoms. Todėl kiek pablogėjus sveikatai po trejų metų pertraukos grįžo į Mokslų akademijos Centrinę biblioteką, kur dirbo įvairiose pareigose. Šiai mokslininkus aptarnaujančiai įstaigai R. Jisas buvo reikalingas kaip vienas geriausių XIII–XVIII a. Lietuvos istorijos šaltinių žinovas ir rankraščių specialistas. R. Jisas šioje įstaigoje dirbdamas 1980 m. sutvarkė ir paskelbė čia saugomų XVIII–XX a. pirmosios pusės Hugo Šojaus (Scheu) Šilutės dvaro archyvo ir Konstantino Jablonskio (1892–1960) rankraštinio palikimo aprašymus bei tos bibliotekos pergamentinių dokumentų katalogą („Pergamentų katalogas“, 1980).

R. Jaso kruopštaus darbo dėka 1987 m. „Minties“ leidykla išleido jo parengtą dokumentų rinkinį „Raganų teismai Lietuvoje“ (425 p.). Šis iš K. Jablonskio surinktų dokumentų sudarytas leidinys, kuriam įvadą irgi parašė R. Jisas, – svarbus Lietuvos teisės paminklas. 1991 m. „Mokslo“ leidykla išleido Lietuvos istorijos instituto parengtą

dokumentų leidinių serijos „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai“ pirmą tomą (sudarytojas Antanas Tyla), skirtą Joniškiui ir Jurbarkui. Knygoje publikuojamus istorijos šaltinius į lietuvių kalbą išvertė R. Jisas. Jis taip pat iš lenkų kalbos į lietuvių kalbą išvertė dar 1835 m. lenkiškai išspausdintą Teodoro Narbuto „Dzieje starożytne narodu Litewskiego“ pirmąjį tomą („Lietuvių tautos istorija“, 1992), 1783 metų Kauno dekanato vizitacijų aktus, Vygando Marburgiečio „Naująją Prūsijos kroniką“ (1998).

R. Jiso darbai ir profesionalumas buvo pripažintas Lenkijoje (ypač glaudžiai bendradarbiavo su Lietuvos istoriją parašiusiu Jerziu Ochmańskiu). Lietuvoje išleistos knygos ar jo parašyti komentarai publikuojamiems dokumentams bei kvalifikuoti vertimai iš kitų kalbų į lietuvių kalbą yra reikšmingi tiek istoriografijai, tiek istorijos šaltinių tyrimams. Dėl jų R. Jisas įsiterpia tarp geriausių XIII–XVIII a. Lietuvos istorijos žinovų netgi neturėdamas tam reikalingų akademinų titulų.

Nepaprastai didelėmis pastangomis dirba R. Jisas prie savo surinktos medžiagos ir dabar, kai beveik nemato. Kiek galėdamas R. Jisas tebesidarbuoja Lietuvos MA Centrinėje bibliotekoje. Tikisi išleisti kokio nors pobūdžio knygą apie 1794 m. sukilimą Lietuvoje. Nors kasdien tenka kovoti su savo negalia. Stiprybės, Rimantai Jasai!

Stanislovas Buchaveckas

PROFESORIAUS
EDVARDO GUDAVIČIAUS
JUBILIEJUS

Edvardas Gudavičius gimė 1929 m. rugsėjo 6 d. Kaune. Nesuklysimė pasakę, kad tai nepaprastos biografijos žmogus: 1948–1953 m. jis studijavo ir baigė Kauno politechnikos institutą. Po to apie 20 metų E. Gudavičius dirbo inžinieriumi gamykloje, pradedant pamainos meistru, baigiant cecho viršininku. 1962–1968 m. neakivaizdiniu būdu studijavo ir baigė Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto istorijos specialybę. 1974 m. pradėjo dirbti Lietuvos istorijos institute, dabar – vyriausiasis mokslinis bendradarbis, taip pat dirba VU Istorijos fakultete. Jau 1971 m. apginta daktaro (tada – istorijos m. kandidato) disertacija „Lietuvos valstiečių įbaudžiavinimo procesas ir jo atspindys Pirmajame Lietuvos Statute“, 1989 m. apgynė habilitacinį darbą „Lietuva Pabaltijo tautų kovoje prieš vokiečių feodalų agresiją XIII amžiuje“. 1991 m. E. Gudavičiui suteiktas

profesoriaus vardas, 1995 m. jis tampa Lietuvos mokslų akademijos nariu korespondentu ir tais pačiais metais už Pirmojo Statuto tyrimus jam suteikta Nacionalinė mokslo premija. 1998 m. už televizijos laidą „Būtovės slėpiniai“ suteikiama Nacionalinė kultūros ir meno premija.

Taip jau susiklostė likimas, kad į istoriją E. Gudavičius atėjo gana vėlai. Tačiau nors pirmasis E. Gudavičiaus straipsnis istorijos tematika pasirodė tik 1970 m., šiandien Profesoriaus bibliografinėje darbų rodyklėje jau apie tūkstantis pozicijų – tai knygos, straipsniai, recenzijos, pasisakymai, interviu. Visa tai, pradėdant straipsniais, baigiant monumentaliais darbais („Mindaugas“, „Lietuvos istorijos“ I t. ir kt.) liudija milžinišką Jubilato darbštumą ir kruopštumą.

Prof. E. Gudavičius turi vieną, sakykume, išskirtinę charakterio savybę, kuri sutinkama nedažnai. Stebina ir žavi Profesoriaus pilietiškumas, jo aktyvi asmeninė pozicija nūdienos Lietuvos valstybės problemų akivaizdoje, sugebėjimas pakankamai aktualiai ir taikliai sugretinti tolimos Lietuvos praeities ir dabarties klausimus. Todėl nieko nestebina gausūs Profesoriaus interviu žiniasklaidoje vienos ar kitos mūsų valstybės istorinės šventės ar atmintinos dienos proga. Net akademiniai prof. E. Gudavičiaus darbai yra skirti ne tik mokslininkams, juos skaito ir plačioji visuomenė, ypač jaunimas.

Jubilatas yra autoritetingiausias Lietuvos istorijos tyrinėtojas, kurio nuomonę daugelio praeities ir dabarties įvykių klausimais vertina ne tik istorijos specialistai, bet ir daugelis Lietuvos piliečių. Didelę reikšmę turi ne tik Profesoriaus akademiniai darbai, bet ir šviečiamoji televizijos laida „Būtovės slėpiniai“, rengiama nuo 1993 m. Ši žiūrovų pamėgta laida ne tik populiaria forma pasakoja apie Lietuvos valstybės praeitį, bet kartu ir intriguoja jos gerbėjus, skatina ugdyti sąžiningą požiūrį į istoriją. Jubilato darbai, jo šviečiamoji ir publicistinė veikla sulaukia gyvo visų aplinkinių dėmesio. Galima su Profesoriumi nesutikti, galima jam prieštarauti, bet aišku viena – jie nepalieka abejingų, skatina kritišką mąstyseną. Gal todėl šiandien toks gausus Jubilato mokinių būrys.

Šiuo metu Jubilatas tęsia Lietuvos Statutų studijas, tuo pačiu metu rengdamas ir antrąjį tritomės „Lietuvos istorijos“ tomą.

Garbingo jubiliejaus proga linkime Profesoriumi sveikatos, tvirtybės bei ryžto visuose pradėtuose ir būsimuose darbuose.

Darius V i l i m a s

PROFESORIUI ANTANUI TYLA I – 70

Anyškčių žemė išugdė daug gabių ir žymių žmonių, vienas jų – istorikas, profesorius, habilituotas daktaras Antanas Tyla. Likimas taip jau lėmė, kad dar ankstyvoje jaunystėje jam teko būti istorinių įvykių liudytoju. Karas, okupacijos, pokario skurdas ir nuolatinė įtampa (už teko vieno neatsargaus žodžio, ir galėjai iškelti į kaulėtinę, į lagerį, į mirtį...) suformavo bruožus, būdingus daugeliui tos kartos žmonių: savo gimtojo krašto meilę,

darbštumą, altruizmą, gebėjimą suprasti ir atjausti kitą žmogų. Santūrus, ramus, visada labai taktiškas, jis yra daug padėjęs ir iki šiol padeda savo jaunesniems kolegoms ir visiems, kuriems prireikia pagalbos.

Antanas Tyla gimė 1929 m. spalio 28 d. Utenos apskrityje, Anyškčių valsčiaus, Bičionių kaime, ūkininkų šeimoje. 1939–1943 m. mokėsi Burbiškio pradžios mokykloje, 1943–1951 m. Anyškčių gimnazijoje. 1956 m. jis baigė Vilniaus universitetą įgydamas istoriko specialybę. Kaip rašė 1989 m. prof. L. Mulevičius, A. Tylos „tolesnis likimas panašus į likimą tų istorikų, kuriems ne visos durys buvo atviros. Dvejus metus (1956–1958) teko dėstyti istoriją Žemaitijoje – Veiviržėnų vidurinėje mokykloje. 1958 m. buvo priimtas į Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutą jaunesniu moksliniu bendradarbiu, bet po kiek laiko susilaukė kritikos iš vyriausiojo respublikos komandotojo ir turėjo palikti pamėgtą temą – lietuvių nacionalinį judėjimą. Ėmėsi ne tokios „pavojingos“ ir „žalingos“ savo tautiečiams feodalizmo istorijos.

1964 m. A. Tyla apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją „1905 metų revoliucija Lietuvos kaime“ (knyga išleista 1968 m., laipsnis suteiktas 1965 m.). Joje pirmasis įrodė, kad šios revoliucijos metais kaime vyko politinė kova. Maždaug tuo pačiu metu A. Tyla parašė darbų apie valstiečių ir samdinių ekonominę padėtį, valstiečių judėjimą 1907–1914 m. 1968 m. jis tapo Istorijos instituto vyresniu moksliniu bendradarbiu.

Reikšmingi A. Tylos darbai – XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios švietimo, lietuvių nacionalinio judėjimo, jo dalyvių biografijų tyrinėjimai. Be to, mokslininkas dalyvavo rengiant Lietuvos istorijos šaltinių 2-ąjį tomą (1965). 1971 m. Institute įsteigus Feodalizmo istorijos sektorių, A. Tyla perėjo į jį, bet, pasinaudodamas sukaupta medžiaga, skelbė darbus ir ankstesne tematika. Jo parengtas ir 1973 m. pasirodęs dokumentų rinkinys „Lietuvos spaudos draudimo panaikinimo byla“ sukėlė didelį mokslininkų ir visuomenės susidomėjimą. Aplinkybių verčiamas, ilgainiui ėmėsi naujų temų: XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykiai su Švedija, LDK kariuomenės organizacija. Rašė recenzijas užsienyje pasirodantiems darbams iš XVII a. LDK politinės istorijos.

Vertindama A. Tylos pozityvų įnašą į Lietuvos istoriografiją, Instituto vadovybė ne kartą skyrė jam atsakingas užduotis: vadovauti kolektyviniams darbams, kartu su kitais rašyti apibendrinamus Lietuvos istorijos kursus, redaguoti knygas. Jis – daugelio straipsnių rinkinių, lokalinių monografijų autorius, sudarytojas ir redaktorius. A. Tyla yra redagavęs Kraštotyros draugijos leidžiamas knygas: „Ignalinos kraštas“ (1966), „Dieveniškės“ (1968), „Gaidės ir Rimšės apylinkės“ (1969), „Merkinė“ (1970), „Dubingiai“ (1971), „Kernavė“ (1972). Ilgai vadovavo Istorijos instituto bendradarbių grupei, rengusiai Lietuvos kultūros paminklų sąvadą. Buvo Vyriausiosios enciklopedijų redakcijos mokslinis konsultantas, daugelio lietuviškųjų enciklopedijų straipsnių autorius, įvairių draugijų, redakcinių kolegijų, tarybų ir komisijų narys, vadovas, konsultantas.

1986 m. išėjo A. Tylos knyga „Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a.“ 1988 m. jos autorius šia tema – Lietuvos ir Švedijos feodalų kova dėl Livonijos XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje – apgynė istorijos mokslų daktaro disertaciją, kurioje detaliai išnagrinėjo LDK izdo padėtį, pateikė LDK užsienio politikos apžvalgą ir parodė, kaip LDK karai su Švedija ir Rusija paveikė valstybės gyvenimą. Tais pačiais metais tapo Instituto vadovaujančiuoju moksliniu bendradarbiu.

Tik laisvoje šalyje visiškai atsiskleidžia žmogaus kūrybingumas. Atkuriant Lietuvos nepriklausomybę A. Tyla aktyviai dalyvauja visose Sąjūdžio rengiamose akcijose, įsitraukia į Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo veiklą. Dar 1988 m. atkūrus Lietuvos istorijos draugiją A. Tyla išrenkamas valdybos nariu, o tų pačių metų spalio 14 d. įvykusiame pirmajame atkurtos draugijos suvažiavime – draugijos pirmininko pavaduotoju. 1991 m. lapkričio 29 d. jis išrenkamas kaip tik įsteigto Nacionalinio istorikų komiteto viceprezidentu. Tais pačiais metais jis tampa Lietuvos katalikų mokslo akademijos akademiku, Lietuvos Mokslo Tarybos nariu, Lietuvos mokslų akademijos nariu ekspertu. Mokslininkas aktyviai dalyvauja valstybinių ir visuomeninių komisijų veikloje – Lietuvos–Lenkijos sutarties pasirašymo delegacijos narys, Visuomeninės priežiūros ypatingos paskirties archyvams komisijos narys, Lietuvos valstybės banko komisijos lietuviškų pinigų projektų parengimo komisijos narys.

1989 m. balandžio 3 d. Lietuvos istorijos institute buvo įkurtas Archeografijos skyrius. A. Tyla konkurso tvarka tapo (1989 07 18) pirmuoju šio skyriaus vedėju, rūpinosi Lietuvos istorijos šaltinių (Lietuvos Metrika, Magdeburginių miestų privilegijos) rengimu spaudai; vedėjo pareigas ėjo iki 1992 m. balandžio 16 d., kai buvo išrinktas Instituto direktoriumi. Prie mokslinio darbo prisidėjo nelengva administravimo našta, naujų Instituto rūmų statyba. Atidėjęs į šalį ne vieną kūrybinį sumanymą, A. Tyla dirbo kruopščiai ir pasiaukojamai, nes gyvenime yra įpratęs užsikrauti ant savo pečių sunkiausių ir nedėkingiausių darbus.

A. Tyla aktyviai dalyvauja Kauno Vytauto Didžiojo universiteto veikloje: rektorius prof. Algirdo Avižienio pakviestas, įsteigė VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedrą, bendrą su Lietuvos istorijos institutu ir VDU istorijos krypties doktorantūrą. 1991–1993 m. skaitė kursą universiteto bakalaurams „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarptautinių santykių problemos XVI a. II pusėje – XVII a. II pusėje“. 1994–1997 m.

jis – VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros vedėjas, doktorantūros komitetų narys. 1995 m. VDU Senatas Istorijos instituto tarybos teikimu suteikia jam profesoriaus laipsnį. Jis yra VDU Senato ir Tarybos narys, VDU ir valstybinių mokslų instituto asociacijos pirmininko pavaduotojas, Lietuvos istorijos instituto ir VDU istorijos doktorantūros ir habilitacijos komisijos pirmininkas, kelių istorijos doktorantų studijų komitetų pirmininkas, VDU magistrams skaito kursą „Lietuvos užsienio politika XVI a. viduryje – XVII a.“

Mokslininkas daug dėmesio skiria senųjų Lietuvos istorijos tyrinėtojų – Zenono Ivinskio, Adolfo Šapokos, Konstantino Avižonio darbams (1990 m. parengė ir išleido likusį rankraščiu A. Šapokos veikalą „1655 metų Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655–1656“; 1994 m. – didelės apimties K. Avižonio „Rinktinių raštų“ 4 tomą). A. Tyla aktyviai dalyvauja tarptautinėse ir respublikinėse konferencijose Lietuvoje ir užsienyje, tiek skirtose konkreitiems istorijos klausimams, tiek rengiamose įvairiomis valstybinės reikšmės progomis. Niekada nepamiršta gimtojo Anykščių krašto istorijos, yra Pasaulio anykštėnų draugijos pirmininkas. 1994 m. mokslininkui buvo paskirta valstybinė Jono Basanavičiaus premija.

Antanas Tyla 1996–1999 m. – įvairių valstybinių komisijų, komitetų ir tarybų, Lietuvos mokslo tarybos, Lietuvos valstybinių mokslų premijų skyrimo komisijos, Mokslo ir enciklopedijų leidybos instituto tarybos, Lietuvos mokyklos 600 metų jubiliejaus minėjimo programos valstybinės komisijos, Lietuvos Respublikos valstybinės paminklo-saugos komisijos, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro patikrinimo vyriausybės komisijos, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos pirmininko Jono Žemaičio atminimo įamžinimo komisijos, Martyno Mažvydo pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakties minėjimo valstybinės komisijos, Kazimiero Sarbievijaus 400 metų jubiliejaus paminėjimo komisijos, Lietuvos Nepriklausomybės 80-mečio minėjimo valstybinės komisijos, Dr. Vinco Kudirkos gimimo 140-ųjų ir Lietuvos himno sukūrimo 100-ųjų metinių minėjimo valstybinės komisijos, Lietuvos banko banknotų ir monetų rengimo komisijos narys, Lietuvos mokslų akademijos vardinės Simono Daukanto premijos komiteto pirmininkas, žurnalo „Metai“ redakcinės kolegijos narys.

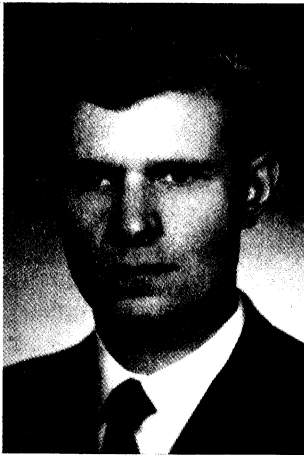
1997 m. balandžio 4 d. Lietuvos istorijos instituto taryba Antaną Tylą išrinko Instituto direktoriumi antrajai kadencijai. Jis šias pareigas ėjo iki 1999 m. rugsėjo mėn. Nuo 1985 m. jis vadovauja programai „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai“, – parengė ir išleido 2 šaltinių toms („Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai“, t. 1, 1991 m.; t. 2 – 1997 m.), baigia rengti spaudai 3-įjį tomą. Šalia to baigia rašyti monografiją „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas“. Yra „Lietuvos istorijos metraščio“, „Lituanisticos“, „Lithuanian Historical Studies“ ir daugelio kitų mokslinių leidinių redakcinių kolegijų narys, be to, Vilniaus dailės akademijos Senato narys.

Meilė Tėvynei ir istorijos mokslui, kompetencija ir sugebėjimas mokslo žinias pritaikyti sprendžiant aktualias dabarties problemas nuolat stimuliuoja A. Tylos socialinį aktyvumą, iniciatyvą. Neatsitiktinai 1999 m. už nuopelnus Lietuvos valstybei ir už pa-

stangas garsinant Lietuvos vardą pasaulyje buvo apdovanotas Didžiojo Lietuvos kuni-
gaikščio Gedimino IV laipsnio ordinu.

Trumpoje Antano Tylos mokslinės ir visuomeninės veiklos apžvalgoje neįmanoma
suminėti visų darbų (juo labiau tokių kaip dalyvavimas konferencijose, doktorantų ren-
gimas, straipsnių ir leidinių recenzavimas, redagavimas, įvairios konsultacijos ir pan.),
net ir 1999 m. išleistoje jo darbų bibliografijoje (daugiau kaip 400 straipsnių ir knygų)
paminėti ne visi darbai. 1999 m. lapkričio 16 d. Lietuvos mokslų akademijos biblioteko-
je buvo surengta paroda, skirta Lietuvos mokslų akademijos nario prof. A. Tylos 70 metų
jubiliui. Jubilias perskaitė pranešimą „Lietuva po Liublino unijos: Lietuvos piliečių
politinė kultūra“. Ta proga susilaukė daug sveikinimų ir linkėjimų. Istoriko gyvenimas
dažnai susiklosto taip, kad tik sulaukus žilo plauko parašomi brandžiausi darbai, kurie
dėl vienkų ar kitokių priežasčių buvo atidėliojami. Tad septyniolikos metų proga
dar kartą linkime Jubiliatui geros sveikatos ir neabejojame, kad jis Lietuvos mokslą ir
kultūrą sėkmingai turtins naujais darbais.

Algirdas B a l i u l i s

JUOZUI KUDIRKAI – 60

1939 m. per Juozines Skriaudžiuose (Prienų r.)
gimė Juozas Kudirka. Gana sudėtingi likimo išbandy-
mai užgrūdino būsimąjį etnologą. Vienerių metų jis ne-
teko tėvo, visa tėvo giminė buvo emigravusi į JAV, moti-
nos brolis J. Kulbušauskas pateko į lagerį, o jo šeima
ištremita, sovietinė valdžia sunkiomis ekonominėmis
sankcijomis ir grubiais moralinės prievartos veiksmais
atkaklią motiną įtikinėjo stoti į kolūki. Penkių hektarų

keturių arų ūkis turėjo mokėti dešimties ha mokesčius ir duoti prievoles. Neišgalint ji
buvo du kartus teista, konfiskuoti ūkio padargai, pagaliau žemė iki sodybos tvorų aparta.
Tačiau nepaisant nepalankių gyvenimo aplinkybių motinos pastangomis jubilias su
jam būdingu užsispyrimu siekė vidurinio mokslo. Atostogų metu dirbo durpyne ir gele-
žinkelyje. Baigęs Skriaudžių septynmetę (1947–1954) ir Veiverių vidurinę (1954–1958)
mokyklas, nusprendė mokytis toliau. Tačiau kadangi buvo ne komjaunuolis, be to, atsisa-
kė rajono saugumo viršininkui pateikti savo J. Basanavičiaus mirties minėjimo proga
1957 m. skaitytą pranešimą, stoti į Vilniaus universiteto istorijos specialybę negavo
charakteristikos. Po dvejų metų, atidirbęs geležinkelyje ir įgijęs tuomet lengvatas tei-
kusį darbo stažą, Juozas Kudirka su darbovietės charakteristika įstojo į universitetą.

Baigęs tris kursus perėjo į neakivaizdinį skyrių ir mokydamasis dirbo bibliotekininku Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje ir Lietuvos istorijos ir etnografijos (dabar Nacionalinis) muziejuje restauratoriumi. Mokslą su darbu sekėsi suderinti. Dar studijų metais Juozas Kudirka dalyvavo studentų mokslinėse konferencijose. 1965 m. jubilias baigė Vilniaus universitetą, įgijo istoriko specialybę. Jo diplominis darbas „Veiverių mokytojų seminarija“ po penkerių metų buvo išleistas atskiru leidiniu. Jį papildė 1996 m. išleistas kitas leidimas „Lietuviškoji Veiverių mokytojų seminarija“, kuriame atskleidžiama, kaip pagrindžio sąlygomis formavosi lietuviška seminaristų sąmonė. Baigęs studijas J. Kudirka tapo Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus Etnografijos skyriaus vyresniu moksliniu bendradarbiu. Nepraėjus nė pusmečiui žurnale „Kultūros barai“ pasirodė pirmosios informacijos etnografijos tematika. 1966 m. J. Kudirka įstojo į Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto aspirantūrą. Kadangi senelis ir trys senelio broliai buvo puodžiai, pasirinko jau pažįstamo puodininkystės amato tyrimus. 1969 m., anksčiau laiko, aspirantas apgynė istorijos mokslų kandidato „Puodininkystė Lietuvoje“ disertaciją. Dar po ketverių metų ji tapo antrąja mokslininko knyga. Apgynęs disertaciją, J. Kudirka ketverius metus dirbo Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto Etnografijos sektoriuje (dabar Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyrius) – tyrė miško verslus. Tyrimas buvo publikuotas leidinyje „Iš lietuvių kultūros istorijos“. 1974 m. mokslininkas buvo išrinktas besikuriančio Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto vyr. moksliniu bendradarbiu, bet visuomenės mokslų skyriaus nepatvirtintas liko dirbti tik jaunesniu moksliniu bendradarbiu – sugundė pažadai leisti tyrinėti liaudies dorovę. Parašė straipsnių apie M. Akelaičio, L. A. Jucevičiaus, A. Tatarės visuomenines pažiūras, tuo metu pirmasis Lietuvoje į Vytautą ir Gediminą pažvelgė kaip į politikus. 1980 m. nesutinkant bendrauti su KGB (verbuotas 1970 m. spalio ir 1979 rugpjūčio mėn.) turėjo keisti darbovietę. Mokslininką priėmė LTSR mokslinis metodinis kultūros centras (dabar Lietuvos liaudies kultūros centras). Jo direktorius S. Sverdiolas, kiek buvo įmanoma, leido atsiskleisti visiems jo sumanymams. Dirbdamas šioje institucijoje, jubilias neapsiribojo kokia nors viena siaura sritimi. Jis stengėsi dirbti tai, kas būtina lietuvių tautos tradicijoms puoselėti ir atgaivinti. Dvasinės stiprybės sėmėsi iš P. Galaunės, T. Ivanausko, A. Kučingio, V. Žilėno ir kt. Bene giliausią įspūdį paliko B. Kviklio asmeninės atsakomybės už tėvynės likimą nuostata.

Išnagrinėta daugelis tautodailės ir dvasinės kultūros sričių. Pirmąjį darbo Lietuvos liaudies kultūros centre dešimtmetį daugiau dėmesio skirta tautodailei. Pirmoji svarbesnė publikacija šia tema „Liaudies dailės problemos (XX a. 5-ame – 8-ame dešimtm.)“, perskaityta 1981 m. Istorijos instituto etnografų konferencijoje. Konferencijos pranešimo tezėse autorius akcentuoja, kad „pastarojo meto liaudies dailės aktualija – pagrindinių tradicinio liaudies meno principų perėmimo problema“. Šie žodžiai buvo raktas į tolesnius mokslininko tautodailės tyrimus ir organizacinę veiklą. Patirtimi J. Kudirka su tautodailininkais dalydavosi savo organizuotuose puodžių, akmenkalių, medžio drožėjų ir kitų tautodailės sričių seminaruose. Per vieną seminarą sukurtas smulkiosios architektūros parkas aprašytas knygelėje „Šalčininkėlių smulkiosios architektūros an-

samblis“ (1989). Kitas parkas įrengtas netoli Benekainių (dabar Gudija). Sukurti unikalūs kopylstulpiai ir dekoratyviniai stulpai liaudies sportinių žaidimų tematika. Seminarai virsdavo tradicinės tautos dailės studijomis. Šalčininkų r. jie buvo rengiami be Kultūros ministerijos paramos, reikėjo susirasti rėmėjų. Be seminarų, organizuotos mokslinės konferencijos, kurių medžiaga buvo spausdinama atskirais leidiniais. Sudaryti straipsnių rinkiniai „Tradicija šiuolaikinėje lietuvių liaudies dailėje“ (1982), „Liaudies meno savitumas“ (1984), „Meno verslai“ (1987), „Spalva lietuvių liaudies mene“ (1988), „Lietuvių liaudies papročiai“ (1991). Kiek energijos kainavo konferencijų organizavimas ir leidinių rengimas spaudai! Negana to, direkcijai finansavus, buvo sukaupta kelių tūkstančių tautodailės objektų iš visų Lietuvos muziejų skaidrių kolekcija. Jomis meistrai buvo supažindinami su tradicine tautodaile. Verbų sekmadienio paryčiais, nešinas fotoaparatu, prie Aušros vartų besirenkančių verbų gamintojų jau laukė J. Kudirka. Į čia verbas sunešdavo visi Vilniaus apylinkių verbų rišėjai. Per 24 metus tarp nepripažintų tautodailininkų jis tapo kaip ir savas. Įgijus pasitikėjimą, meistrai namuose rodė kaip rišti verbas. O kas galėjo pagalvoti, kad ne vienas savo dirbinius išvys keturkalbėje knygoje „Vilniaus verbos“ (1993), jų dirbiniai bus moksliskai susisteminti, nurodyti verbų gamintojų kaimai ir datos, nuo kada tokios verbos pradėtos gaminti.

Daug dėmesio skirta ir jaunajai kartai. Nemažai pedagogų naudojosi J. Kudirkos knygelėmis „Vaikų dirbiniai: liaudies menas“ (1985) ir „Vaikai ir liaudies kūryba“ (1989), tradicinė liaudies dailė įtraukta į mokyklų užklasinio darbo ir darbų pamokas.

Tautodailės tyrinėjimus apvainikavo apžvalginė bibliografija „Lietuvių liaudies meno šaltiniai“ (1985) ir „Liaudies dailės tyrinėjimo programa“ (1990). Jas ir dabar naudoja tiek pradedantieji, tiek įgudę tautodailės tyrinėtojai. Deja, pastarąją „Šviesos“ leidykla buvo sulaikiusi (nors leidinys užsakyminis). Tik direkcijos ir kai kurių šviesuolių (teisininkės J. Jačkonienės, poetų M. Karčiausko, R. Keturakio), knygų rūmų, kalbininkų, menotyrininkų, bibliografų paramos dėka ji išvydo dienos šviesą – trukdė tautinė liaudies dailės samprata, deja, neapsieita ir be specialaus įvado.

Be šios veiklos, J. Kudirka – liaudies sportinių žaidimų propaguotojas ir populiarintojas. Nuo 1984 m. Šalčininkų rajone pirmas Lietuvoje jis organizavo liaudies sportinių žaidimų dienas. 1993 m. išleisti „Lietuvių sportiniai žaidimai“.

Lietuvių tautinio atgimimo laikotarpis beveik sutapo su J. Kudirkos dvasinės kultūros – papročių propagavimo ir tyrimo mokslinio darbo etapu. Papročiai – viena iš labiausiai sovietmečiu nepageidautinų etnologijos sričių. 1987 m. J. Kudirka kreipėsi į visuomenę, kviesdamas atgaivinti senuosius liaudies papročius (*Žmogus be papročių, Vakarinės naujienos*, 1987 11 14). Viena iš daugiausia lietuvių dvasiniam atgimimui pasitarnavusių knygelių – „Motinos diena“ (pirmas leidimas pasirodė 1989, antras – 1994 m.). Savo kuruojamame Šalčininkų r. ji buvo paminėta dar 1987 m. (1988 m. jau ir Tėvo diena). Be abejo, J. Kudirkos veikla ir ypač leidinėlis padėjo šiai šventei atgimti. Ji pastaraisiais metais švenčiama visoje Lietuvoje. Sovietų įvesta politizuota Moters diena sparčiai nyksta. Papūtus atgimimo vėjams ir atsiradus galimybei publikuoti šio tipo tyrimus, J. Kudirka pradėjo skelbti daugelį metų kauptą ir sistemintą medžiagą. Kita

svarbi šventė, turėjusi konsoliduoti lietuvių šeimas tautinio atgimimo laikotarpiu – Kūčios. 1989 m. pasirodė pirmoji knygelė „Kūčių stalas“ (2-asis leid. – 1990, 3-iasis – 1998), po metų „Kūčių naktis“ ir 1993 m. – studija „Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos“. Pastarąją knygą kartu su priedu „Lietuviškos Kūčios: istorinė lyginamoji apžvalga“ (1994) 1995 m. jis apgynė kaip humanitarinių mokslų etnologijos krypties habilituoto daktaro disertaciją.

Šalia išsamių Kalėdų laikotarpio tyrinėjimų parašytos knygelės ir apie kitas iškilias lietuvių šventes: „Velykų šventės“ (1990, 2-asis leid. 1992), „Joninės“, „Vėlinės“ (abi 1991), „Užgavėnės“ (1992), metodinis darbas „Papročiai ir kaimo kultūra“ (1996), „Jurginės“ (1997, du leidimai). Taigi jubiliasas neapsiribojo vien habilitacine tema, jo mokslinių interesų ratas – itin platus.

Atgavus nepriklausomybę, pasirūpinta Lietuvos etninės kultūros vadovėliu anglakalbiamiems skaitytojams – „The Lithuanians: an Ethnic Portrait“ (1991), rūpinosi rusišku leidimu jau nebemokantiems lietuvių kalbos Vakarų Gudijos gyventojams.

Įtvirtinus Lietuvos nepriklausomybę ir pasirodžius daugeliui kalendorinių papročių studijų, imtasi pačios skaudžiausios temos – nykstančios lietuvių etninės teritorijos Gudijoje. Rodos, neseniai skaitytojai turėjo progos susipažinti su knyga „Apso ir Pelekų lietuviškoji kultūra“ (1997), o jau po metų išleisti „Plikių kaimo papročiai“. Pirmą kartą etnologas išvyko pas Gudijos lietuvius dar aspirantas – 1969 m. į Plikius. 1971 m. vyкта į Pelesą, 1972 ir 1973 m. apsilankyta Gervėčiuose. Nuo 1989 iki 1996 m. Gudijos lietuvių kultūrą J. Kudirka tyrė kasmet. Keliaudamas pėsčiomis, beje, jau tegalėdamas užrašinėti tik diktofonu, jis apsilankė net keliolikoje lietuviškų parapijų. Baigiamos knygos apie Lazūnų krašto bei Zietelos lietuvių papročius, leidinys „Lietuvos pasieniu Baltarusijoje“ (šiam leidinyje aprašytos 8 skirtingos vietovės – Azierkų ir Piliakalnio kaimai, Asavos parapija, Benekainių-Ramaškonių, Lentupių, Starčiūnų (buvusi Adutiškio parapijos dalis) apylinkės ir Brėslaujos parapija.

J. Kudirkos vardas etnologams tapo darbštumo sinonimu. Jo plunksnai priskiriami 24 autoriniai leidiniai, 8 sudaryti straipsnių rinkiniai, 26 moksliniai ir nemaža mokslo populiarinimo straipsnių. Apie pusę darbų sukurta visuomeniniais pagrindais, laisvalaikiu – pritariant žmonai ir remiant tėvo giminėms. Be to, J. Kudirka sukaupė daugiau kaip 10 tūkst. fotonegatyvų ir medžiagą leidiniui apie Kazlų Rūdos miškų kaimus.

Žmona Lilija – filologė, vertėja, humanitarinių mokslų daktarė, dirba Literatūros ir tautosakos institute, Tautosakos skyriuje, vyresniąja mokslinė bendradarbe. Dukra Agnė, baigusi švedų kalbą Vilniaus universitete, dirba vertėja, redaktore.

Juozui Kudirkai 2000 m. įteikta valstybinė dr. Jono Basanavičiaus premija.

Knygos išleistos jau per pusės milijono egzempliorių tiražu. Jų surasime ne tik bibliotekose, kultūros namuose, mokyklose, bet ir kiekvieno šviesaus lietuvio šeimoje. Juozo Kudirkos kūrybinės veiklos etapus galima apibūdinti taip: jis visada darė tai, ko konkrečiu metu labiausiai reikėjo tautai. Palinkėkime jam kūrybinės sėkmės ir sveikatos.

Žilvytis Š a k n y s